

Tóth Ferenc

A szultáni szerajtól a párizsi Királyi Könyvtárig

Egy *corvina* megmentésének különös 18. századi története*

A párizsi Bibliothèque Nationale de France Kézirattára a felbecsülhetetlen értékű kéziratok egyik leggazdagabb európai gyűjteménye. A kézirattárban olyan kiemelkedő értékű magyar vonatkozású forrás is található, amelyek nemzeti örökségünk legértékesebb szövegei közé tartoznak.¹ Mátyás király híres könyvtárából származó kéziratok közül is található nyolc példány e gyűjteményben, amelyeknek a tudományos kutatás már régóta kiemelt figyelmet szentelt. Ezek közül a legnagyobb utat valószínűleg a polihisztor Klaudiosz Ptolemaiosz által készített *Geographia* című művének 8. kötete tette meg, amelyet ma a Bibliothèque Nationale katalógusában *Cosmographia* címen, a latin nyelvű kéziratok között tartanak nyilván.² A *corvina* az eredeti görög szöveg Jacopo d’Angelo által készült latin fordítását tartalmazza, amelynek a másolatát a kutatások szerint Hugues Comminel, mézières-i scriptor készítette, akinek Nicolas Mangona és Piero Strozzi nyújtottak segítséget feltehetőleg az 1480-as évek végén. A címlap Francesco Rosselli munkáját dicséri, a többi illusztrációt pedig feltehetőleg Attavante degli Attavanti készítette.³ A térképek készítőinek azonosítása során megoszlanak a vélemények: Joseph Fischer szerint Francesco Berlingheri⁴, François Avril szerint pedig Piero del Massaio alkották őket.⁵ A kéziratot Mátyás király rendelte meg Vespasiano da Bisticci firenzei könyvkereskedőtől, és a király életének vége felé

* A tanulmány az Eu-Qu ERC, illetve a HUN-REN MKH–ELTE Nemesi Emigráció és Emlékezet (1541–1756) – Forrásfeltárás és Kritikai Szövegkiadás Kutatócsoport (TKCS 01265) kutatási projektek keretében, valamint a Külgazdasági és Külügyminisztérium Klebelsberg Kunó ösztöndíja támogatásával készült.

¹ Ilyen például II. Rákóczi Ferenc fejedelem *Vallomások (Confessio peccatoris)* című művének eredeti autográf kézirata BNF, série Ms. Lat. 13628 Confessio peccatoris. A mű újabb kritikai kiadásának előkészítése jelenleg zajlik a HUN-REN MKH–ELTE Nemesi Emigráció és Emlékezet (1541–1756) – Forrásfeltárás és Kritikai Szövegkiadás Kutatócsoport (TKCS 01265) kutatási projekt keretében.

² BNF, série Ms. Lat. 8834 Claudius Ptolemaeus: *Cosmographia* (ford. Jacobus Angelus).

³ Ld. erről bővebben: <https://corvina.hu/hu/corvina/virtualis-corvinak/codlat8834-hu> (letöltve: 2023. 09. 23.).

⁴ FISCHER, Joseph, *De Cl. Ptolemaei vita operibus geographia praesertim eiusque fatis*. Vaticanus, 1932, I, 218 és 375–398. Vö. <https://corvina.hu/hu/corvina/virtualis-corvinak/codlat8834-hu>.

⁵ A kézirat leírása: AVRIL, François, *Ptolémée: Cosmographia = Dix siècles d’enluminure italienne: VIe–XVIe siècles*. [catalogue par François AVRIL, Yolanta ZALUSKA, Marie-Thérèse GOUSSET,

készülhetett el a munka, amely a *Bibliotheca Corvina* egyik jeles darabjává válhatott. Nagy valószínűséggel a mohácsi csata után Budát kifosztó oszmán csapatok hadizsákmányaként került ezt követően Konstantinápolyba, ahol bekerülhetett a szultáni szeráj könyvtárába. Ellentétben a Bibliothèque Nationale de France Kézirattárában „rejtőzködő” magyar vonatkozású munkákkal⁶, amelyek gyakran éppen a könyvtári beosztásuknak köszönhetően kerültek el a hazai kutatók figyelmét⁷, e mű eredetére vonatkozóan elég pontos információk állnak a rendelkezésünkre a könyvtár katalógusaiban. Mátyás király címereinek köszönhetően már régi inventáriumokban is egyértelmű utalás van arra, hogy egy *corvináról* van szó, sőt a Bibliothèque Nationale de France Kézirattárának katalóguscédulája arról is tájékoztat, hogy a kéziratot egykor François de Tott francia diplomata vásárolta meg Konstantinápolyban, Vergennes gróf, francia külügyminiszter megbízásából a Francia Királyi Könyvtár, vagyis a Bibliothèque Nationale de France elődje számára.⁸ A kézirat 1794-ben, a francia forradalom egyik legzűrzavarosabb időszakában került be a könyvtár állományába, de a Kézirattárba csak 1855 januárjában jut el.⁹ A közelmúltban francia levéltárakban és könyvtárakban végzett kutatásaink során sikerült e kézirat felfedezésének és Franciaországba való eljuttatásának történetére vonatkozó újabb forrásokat is feltárnunk, amelyek révén most már a könyvtári katalógusban szereplő adatoknál pontosabb információkkal rendelkezünk, amelyeket e tanulmány keretében szeretnénk megosztani a téma iránt érdeklődő olvasókkal.

Michel PASTOUREAU]. Budapest, 1990, 122. Vö. <https://corvina.hu/hu/corvina/virtualis-corvinak/codlat8834-hu>.

⁶ Ld. erről egy közelmúltban írt tanulmányunkat: TÓTH FERENC, *Rejtőzködő hungarikumok a Bibliothèque Nationale de France kézirattárában = Magyar Könyvszemle*, 137(2021), 3, 345–366. <https://doi.org/10.17167/mksz.2021.3.345-366>

⁷ Jó példa erre az itt őrzött és nemrég felfedezett Ms. All. 100 jelzetű kézirat (*Recueil de copies de lettres et de notes journalières relatives à la campagne de Hongrie en 1687*), amely Lotaringiai V. Károly herceg saját kezű 1687-es magyarországi naplóját tartalmazza, és amelyet a kötet első forrásának nyelve alapján a német kéziratok közé osztályozták be a könyvtárosok. E kézirat részletes bemutatását ld. TÓTH FERENC, *A „második mohácsi csata” igazi arca, Az 1687-es harsány-hegyi ütközet a párizsi Bibliothèque Nationale de France egy ismeretlen forrása alapján = Hadtörténelmi Közlemények*, 133(2020), 4, 827–862.

⁸ DELISLE, Léopold, *Le Cabinet des Manuscrits*, I, Paris, Imprimerie impériale, 1868, 298; *Catalogue général des manuscrits latins*, n° 8823–8921, szerk. Marie-Pierre Lafitte, Jacqueline Sclafer, Paris, Bibliothèque nationale, 1997, 16–17; VAN PRAET, Joseph, *Catalogue des livres imprimés sur vélin avec date, depuis 1457 jusqu'en 1472*. I, Paris, 1813, 17–18 n.

⁹ A korabeli katalógusban a jelzeténél a következő margófeljegyzés található: „envoyé par le département des Imprimés en janvier 1855”. BNF, série NAF (Nouvelles Acquisitions Françaises) 5526, fol. 72.

François de Tott törökországi reformtevékenysége és kultúraközvetítő szerepe

François de Tott báró a 18. századi franciaországi magyar emigráció egyik legérdekesebb személyisége volt. Apja, Tóth András a Rákóczi-szabadságharc veteránjaként került Franciaországba, ahol a Berchény-huszárezredben folytatta katonai szolgálatát. Később a francia diplomácia is hasznát látta a törökül jól beszélő egykori kuruc katonának, akit az Oszmán Birodalom területére menekült magyarok körében való toborzásra és titkos küldetésekre is felhasználtak. Tóth András sikeres keleti útjai során gyakran kapott lengyel és magyar ügyeket érintő titkos megbízásokat, sőt később a híres francia királyi titkos diplomáciai kabinet, a *Secret du Roi* rejtelmébe is beavatták.¹⁰ A korosodó magyar ügynök helyettesítésére a francia királyi udvarban ifjabbik fiát, François-t szemelték ki, akit 1755-ben magával vitt Konstantinápolyba, hogy megtanuljon törökül, és idővel apja nyomdokaiba léphessen a francia diplomácia szolgálatában.¹¹ François de Tott nyolc évet töltött az oszmán fővárosban, majd visszatért Franciaországba. Később az 1760-as években kialakult lengyel válság idején újra egy különleges küldetést kapott, amikor a krími tatár kán udvarába nevezték ki konzulnak.¹² Itt 1767-től egészen Kirim Giráj tatár kán 1769-ben bekövetkezett haláláig tartózkodott, miközben az orosz–tatár határon egy incidensből háborúvá robbant ki a lengyelországi válságból kiszélesedő konfliktus. Ezt követően a báró Konstantinápolyba utazott, ahol a tehetséges katonatiszt és diplomata a háborús félelmek és a káosz zűrzavarában találta az oszmán fővárost.¹³ Katonai szaktudása és tapasztalatai révén a törökül is jól beszélő francia huszártiszt gyorsan elnyerte a szultán és a török miniszterek elismerését és bizalmát. Először a tüzérség fejlesztését javasolta az oszmán uralkodónak, s e feladatot rá is bízta. A francia huszártiszt számára óriási kihívás volt, hogy elméleti ismeretek hiányában ilyen nagyszabású és kiterjedt szaktudást igénylő munkával kell megbirkóznia.¹⁴

A helyzet tovább súlyosbodott, amikor a török flotta megsemmisítő vereséget szenvedett a ceszmei tengeri ütközetben 1770. július 5-én. E váratlan fordulat következtében a legsürgősebb teendő a Dardanellák tengerszoros védelmét biztosító erődítmények megerősítése volt. Az új konstantinápolyi francia nagykövet,

¹⁰ Ld. erről bővebben: Tóth Ferenc, *Magyar ügynökök a francia király szolgálatában Kelet-Európában az orosz–osztrák–török háború korában (1736–1739)* = *Századok*, 145(2011), 5, 1183–1214.

¹¹ Service Historique de la Défense, série A1 3403 fol. 37.

¹² A krími francia konzuli poszt jelentéktelen diplomáciai súllyal rendelkezett. Gyakran orvosok vagy kalandorok töltötték be ezt az Oszmán Birodalom végvidékén elhelyezkedő, nem túl sok jóval kecsegtető állást. A 18. század folyamán több magyart – köztük a báró apját, Tóth Andrást is – kinevezett ide a konstantinápolyi francia nagykövet. Ld. erről bővebben: Tóth Ferenc, *La mission du baron de Tott en Crimée* = *Archivum Ottomanicum*, 20(2002), 131–165.

¹³ Centre des Archives Diplomatiques de Nantes (CADN), série A Constantinople fonds Saint-Priest 44 767.

¹⁴ Tóth Ferenc, *Egy magyar származású francia diplomata életpályája, François de Tott báró (1733–1793)*, Bp., 2015, 125–163.

Saint-Priest gróf¹⁵ javaslatára a Fényesség Porta 1770 júliusában François de Tott bárót bízta meg, hogy megoldja a tengerszorosok védelmét Orlov admirális Konstantinápolyt fenyegető flottájával szemben.¹⁶ A báró a Dardanellák erődjeit és azok védőit egyaránt igen lehangoló állapotban találta. Az orosz flotta végül csak egy kísérletet tett a tengerszorosokon keresztül való betörésre, amelyet Tott báró sikeresen meghiúsított. E fényes haditett nemcsak az ő katonai érdemeit öregbítette, hanem a vereségekbe belefásult védőseregbe is új erőt öntött.¹⁷ Az erődítési munkálatok még több hónapig tartottak. Ezalatt a konstantinápolyi francia követség segítségével Tott új ágyúállásokkal erősítette meg az erődítményeket, amelyek így már ellen tudtak állni egy esetleges tengeri támadásnak.¹⁸

A Dardanellák védelme után újabb, egyre bonyolultabb feladatokkal látták el, amelyek közül a legfontosabb a török tüzérség reformja volt.¹⁹ Tott báró nem volt hivatásos tüzértiszt, viszont tapasztalatból ismerhette e fegyvernem számos alapelemét. Nemsokára megbízták még egy új, európai mintára szervezett tüzéregység létrehozásával, és francia típusú gyorstüzelésű ágyúk öntésével is. A francia tüzérség e korban a világ legfejlettebb szintjét képviselte, amit olyan híres mérnökök alapoztak meg, mint Saint-Rémy,²⁰ Bélidor²¹ vagy Gribeauval.²² Choiseul herceg, a hétéves háború utáni hadi reformok fő ösztönzője a tüzérség reformját a híres Gribeauvalra bízta, aki új rendszerű (système Gribeauval), gyorstüzelésű tüzérségével biztosította a francia hadsereg fölényét e fegyvernemben egészen a forradalmi és a napóleoni háborúkig.²³ A tüzelés gyorsaságának fokozásával elért eredményeit hamarosan, már 1770 decemberében az első nyilvános bemutatóján megsemmisíthette a konstantinápolyi közönség.²⁴

1771 elején újabb feladatokkal bővült a francia huszártiszt tevékenységi köre: új, francia típusú ágyúk öntésével, a tüzérség oktatására alkalmas iskola alapítá-

¹⁵ François-Emmanuel Guignard (1735–1821), Saint-Priest grófja, francia politikus és diplomata.

¹⁶ CADN, série A Constantinople fonds Saint-Priest 45 407.

¹⁷ *François baron de Tott Emlékiratai a törökökről és a tatárokról*, szerk. Tóth Ferenc, Szombathely, 2008, 205–206.

¹⁸ Ld. erről újabban: TÓTH, Ferenc, *The Bastions of the Ottoman Capital, The Fortresses of the Dardanelles and the Bosphorus seen by French Military Engineers, Diplomats and Travellers in the Seventeenth and Eighteenth Centuries = Images in the Borderlands, The Mediterranean between Christian and Muslim Worlds in the Early Modern Period*, ed. Guiseppe Capriotti, Ivana, Čapeta Rakić, Turnhout, Brepols, 2022, 61–74. <https://doi.org/10.1484/M.MEMEW-EB.5.130600>

¹⁹ CADN, série A Constantinople fonds Saint-Priest 45 497.

²⁰ Pierre Surirey de Saint-Rémy (kb. 1650–1716), francia tábornok, a tüzérség szakértője. *A Mémoires d'artillerie* (Paris, 1697; 1707; 1745; 1765) című munka szerzője.

²¹ Bernard Forest de Bélidor (1698–1761), francia hadmérnök, a hidraulika és a ballisztika szakértője.

²² Jean-Baptiste Vaquette de Gribeauval (1715–1789), francia tüzértiszt, a francia tüzérség megújítója.

²³ BÉLX, Lucien, *Les relations internationales en Europe XVIIe – XVIIIe siècles*. 3. kiad. Paris, 2001, 562–563.

²⁴ CADN, série A Constantinople fonds Saint-Priest 45 fol. 587–588.

sával bízták meg. Ezenkívül az uralkodó kérésére a folyókon való átkelésre alkalmas, saját tervezésű pontonhidakat is gyártott.²⁵ III. Musztafa szultán a reformok elkötelezett hívének bizonyult, de a legtöbb oszmán méltóság gyanakodva figyelte a báró modernizáló tevékenységét.²⁶ A Fekete-tenger felőli orosz tengeri támadás kiküszöbölése érdekében rábízták még a Boszporusz tengerszoros védelmének megerősítését is. A tervek elkészítését követően, 1773. február 16-án kezdték el az erődök építését. Ezzel egy időben folytatta a korábban elkezdett konstantinápolyi reformjait is, így az erődítmények építése 1776-ig, Tott báró távozásáig tartott.²⁷

A báró konstantinápolyi reformtevékenységének kétségtelenül az egyik legnívósabb eredménye az általa létrehozott új matematikai iskola (törökül *Hendesehâne*) volt, amelynek célja a tengerésztisztek és hadmérnöki és egyéb műszaki munkálatokat végző oszmán tisztek korszerű képzésének biztosítása volt.²⁸ Az intézményt 1775. április 29-én avatták fel a konstantinápolyi Arzenálban.²⁹ Az isztambuli Műszaki Egyetem egyébként még ma is egyik jogelődjének tartja ezt a matematikai iskolát, amelynek létrejötte ilyen nagy változásokat hozott a Fényességes Porta tudományos életében.³⁰ Az intézmény elsősorban a már aktív tisztek átképzését volt hivatott szolgálni, és ebben a minőségében inkább – mai szóval élve – felnőttképző intézmény, mint iskola volt. Tott báró emlékirataiban így írt erről: „Mivel eredetileg a haditengerészet számára hozták létre, az iskola az Arzenálban kapott helyet. Elsősorban az akkor legsürgősebb feladatok ellátására alkalmas embereket kellett képeznünk, így több fehérszakállú hajóskapitány is csatlakozott az egyébként is felnőttkorú iskolásokhoz, s ennek következtében nem kellett tartanom a diákcsínyektől. Naponta lediktáltam törökül a tananyagot, amit a diákok beírtak a füzetjeikbe, és kiválasztottam egyet közülük, aki másnap

²⁵ CADN, série A Constantinople fonds Saint-Priest 46 fol. 147–148., 213–214., 219.

²⁶ CADN, série A Constantinople fonds Saint-Priest 46 fol. 220.

²⁷ Ld. erről bővebben: TÓTH Ferenc, *Le baron de Tott: le défenseur des Dardanelles = Az értelem bátorsága, Tanulmányok Perjés Géza emlékére*, szerk. Hausner Gábor, Bp., Argumentum, 2005, 731–752.

²⁸ Frédéric Hitzel szerint 1773-ban nyílt meg Hasköy-ben, és tíz évvel később átalakították mérnökiskolává (*mühendiskhâne*). HITZEL, Frédéric, *L'Empire ottoman XVe-XVIIIe siècles*, Paris, Les Belles Lettres, 2001, 264. <https://doi.org/10.14375/NP.9782251903453>

²⁹ „L'École de Théorie a été ouverte le 29. avril dernier à l'arsenal sous la direction du Sieur de Kermorwand et d'un Renegat anglois nommé Mustapha Aga, avec la surveillance de M. de Tott. On lui a envoyé ce qui se trouvoit d'instrumens de Mathematique au sérail en assés mauvais ordre pour la plus part; mais il les a très aisément remis en état. Les élèves au nombre de dix commencent à tirer des lignes et marquent de la bonne volonté.” Saint-Priest gróf Aiguillon hercegnek (Konstantinápoly, 1775. május 3.) CADN, Constantinople série A, fonds Saint-Priest 50 fol. 271. Vö. LEVY, Avigdor, *Military Reform and the Problem of Centralization in the Ottoman Empire in the Eighteenth Century = Middle Eastern Studies*, 18(1982), 3, 235. <https://doi.org/10.1080/00263208208700508>

³⁰ Ld. ehhez az egyetem (Istanbul Teknik Üniversitesi) internetes honlapját: <http://www.itu.edu.tr>

felmondatta velük az órán.³¹ Ezzel a módszerrel nemcsak a diákjaim figyelmét sikerült lekötnöm, hanem rendkívül gyors eredményeket értem el. Alig három hónap alatt képesek voltak terepen alkalmazni a háromszög tan négy alapszabályát. Éppen erre kellett összpontosítani a munkámat is. Tábori mérnökökre volt szükség és olyan tengerészekre, akik képesek voltak a mélység mérésére, a helymeghatározásra és a hajóút kiszámítására. Ez éppen elég volt a hatvanéves diákjaimnak.”³²

A semmiből létrehozott matematikai iskola felszerelését és könyveinek nagy részét a francia kormányzat biztosította. Tott báró a nagy francia *Enciklopédia* és a korabeli jelentősebb matematikai és hadtudományi munkák felhasználásával alakította ki a tananyagot, amelyet az általa létrehozott intézményben oktattak. A Franciaországból megrendelt könyveket a diplomáciai futárposta segítségével juttatták el az oszmán fővárosba. E kézikönyvek egy részét Tott báró saját könyvtárában is fellelhetjük, amelynek a forradalom idején készített listája fennmaradt.³³ A báró könyvtárában fennmaradt könyvek között található matematikai művek rávilágítanak e gyorsan létrehozott török matematikai iskolában folyó tanítás kezdeteinek könyvészeti forrásaira, és azt is megérthetjük belőlük, hogy hogyan változott át XV. Lajos huszártisztje törökül oktató matematikatanárrá... Könyvei között elsősorban az elemi oktatást kielégítő műveket találunk, és elvétve elmélyültebb és alkalmazott tudományos munkákat is. A kiadásuk évszáma alapján a könyvek túlnyomó része a törökországi reformjai ideje táján jelent meg, így feltelezhetjük, hogy a konstantinápolyi matematikai iskola létrejöttével összefüggő munkákról lehet itt szó.³⁴

Arról eddig sem a báró könyvtárának fennmaradt listája, sem a báró visszaemlékezései alapján nem tudunk, hogy esetleg a szultáni palotából is kerültek volna értékes régi könyvek vagy kéziratok kódexek az új matematikai iskola könyvtárába. Az pedig, hogy ezek között értékes hungarikumok, nevezetesen egy *corvina* is rejtőzhet, szintén ismeretlen volt eddig a kutatók számára. Azt viszont fontos megjegyeznünk, hogy Tott báró és családja igen nagy jelentőséget tulajdonított a magyar vonatkozású kéziratok és művek feltárásának és megmentésének. Ismeretes, hogy Francois de Tott apja, Tóth András több ízben is járt Rodostóban a magyar emigránsok között. A francia diplomáciai levelezésekben adatot találhatunk arra is, hogy ő maga is szállított Franciaországba a konstantinápolyi francia követség diplomáciai futárcsomagjában fontos magyar vonatkozású iratokat, például

³¹ A diákokból egyszersmind tanárokat kialakító módszert sikeresen lehetne alkalmazni a nevelőházakban is. Jól megtanuljuk azt, amit tanítunk, és az önérték bevonásával biztos sikert érhetünk el az oktatásban (Tott báró jegyzete).

³² *François baron de Tott Emlékiratai a törökökről és a tatárokról*, szerk. Tóth Ferenc, Szombathely, Vasi Szemle Kiadó, 2008, 242.

³³ Ld. erről részletesebben: Tóth Ferenc, *Ex libris baron de Tott. Portyázás egy XVIII. századi magyar származású francia huszártiszt könyvtárában = Hadtörténelmi Közlemények*, 119(2006), 2, 389–414.

³⁴ *Uo.*, 400.

Rákóczi fejedelem levelezéseit.³⁵ Azt pedig, hogy milyen fontos szerepet játszhatott Tott báró Mikes Kelemen értékes munkájának, a *Törökországi levelek* című irodalmi értékű műnek a megmentésében és valószínűleg Magyarországra való eljuttatásában is, azt éppenséggel a legutóbbi évek egyik szerencsés felfedezésének köszönhetően ismerhettük meg jobban.³⁶

A konstantinápolyi francia követség antik és keleti kéziratok gyűjtésében folytatott kulturális missziói

Mielőtt folytatnánk a Tott báró hungarikumok megmentésében játszott tevékenységének tanulmányunk tárgyához kapcsolódó eredményeinek ismertetését, fontosnak tartjuk kiemelni, hogy a francia kormányzat milyen erőfeszítéseket tett az Oszmán Birodalom területén szétszóródott felbecsülhetetlen értékű írott kulturális örökség megmentése és rendszerezése terén. XIV. Lajos uralkodása során a versailles-i kormány már gondosan összeállított könyv- és kéziratlistákkal ellátva

³⁵ Részlet Tott apjának Rouillé külügyminiszterhez írt 1755. szeptember 19-i, előző rodostói utazását leíró leveléből: „Les seigneurs m’ont remis quelque papier du prince Rakoczy, j’en ay lus une partie, et il me reste encore beaucoup à lire ce que j’ay trouvée jusque appresent ce sont des encienne correspondance avec des personne qu’il a employé dans les pays etranger, des projet, et des lettres ecritte à la Porte. Voila Monseigneur tous ce que je pût faire jusque appresent de ce cauté la. Vous jugerez par vos grand lumiere si le Roy peut tirer quelque utilité de la bonne volenté de mes compatriote dans ce pays cy, et vous aurez la bonté de m’honorer de vos ordres que j’attand avec impatience pour me rendre util en tous ce qu’il vous plaira, n’ayant rien au monde tant à cour que de meriter par mes foibles services la continuation de vos bonté.” CADN, Ambassade de Constantinople série A, Correspondance secondaire, collection Saint-Priest 236 (Correspondance entre le ministre des affaires étrangères et M. de Totte 1755–1756) számozatlan levél.

³⁶ Egy a Nantes-i Diplomáciai Levéltári Központban őrzött, a konstantinápolyi francia nagykövetségen vezetett és a francia kérésre elrendelt portai utasítások tételes jegyzékét tartalmazó naplókönyv, amelynek a 116. lapján található 1895. számú bejegyzése tömören így foglalja össze egy 1772–1773 körül született portai parancs tartalmát: „Tott úr kérésére kiadott parancs, annak érdekében, hogy a kádi ne foglalhassa le a Rodostóban elhunyt magyar generális javait.” Ezek szerint Tott báró tudatosan avatkozott bele a rodostói helyi ügyekbe az utolsó magyar básbug – vagyis Mikes Kelemen (1690–1761) – halála után a szétszóródott magyar közösség által nem kellőképpen gondozott hagyatéka megmentésének érdekében. A bejegyzés még érdekesebbé válik az azt követő, hasonló rendelet kivonatának ismeretében, amely arról tudósít, hogy a Porta parancsára Szatmári (Szatmári) András, újonnan kinevezett magyar generális az elődjének – vagyis Mikes Kelemennek – az illetményével megegyező összeget kapjon. A feljegyzés szerint az akkori francia nagykövet kérésére Szatmári András vállalta, hogy ebből az összegből biztosítja egy rodostói katolikus plébános ellátását is. CADN, Ambassade de France à Constantinople, série A fonds Saint-Priest vol. 265 Index général ou table chronologique des commandements gardés dans les registres de l’ambassade depuis l’an de l’Hégire 1110 & de J. C. 1689 commencé l’an 1745 par ordre de son Excellence Monseigneur le comte de Castellane. Ld. erről bővebben: TóTH Ferenc, *Egy hiányzó láncszem, avagy újabb adalékok Mikes Kelemen Törökországi leveleinek kéziratörténetéhez = Irodalomtörténeti Közlemények*, 120(2016), 5, 631–641.

küldött tudósokat keleti tanulmányútra, amelyeket az 1670-ben alapított Compagnie du Levant és a konstantinápolyi francia követség segítségével bonyolítottak le. A neves keletkutató, Antoine Galland (1646–1715) harmadik útja előtt egyenesen Colbert pénzügyminisztertől kapott listát a gyűjtendő kéziratokról.³⁷

A konstantinápolyi francia tolmácsiskola és a párizsi Louis-le-Grand jezsuita kollégium segítségével pedig számos keleti kéziratot sikerült átültetni francia nyelvre ebben az időszakban. A javított fordítások jelentős részét díszes oszmán bőrkötésben, leggyakrabban az eredeti szöveggel együtt a Francia Királyi Könyvtár számára elküldték, és az ottani keleti kéziratokon belül egy önálló szekcióban (*Fonds des traductions*) gyűjtötték össze a 18. század elejétől fogva.³⁸ A könyvtár keleti gyűjteményét már az előző évszázad végén, Colbert pénzügyminiszter támogatásával folyamatosan gyarapították, és a képzett keletkutatók kiküldetések előtt részletes utasításokat is kaptak arra vonatkozólag, hogy milyen kéziratokat vásároljanak a könyvtár számára. A könyvtár kéziratállományát a későbbi miniszterek is a szívéükön viselték. Kiemelendő közülük Jean Frédéric Phélypeaux Maurepas gróf,³⁹ aki kormányzati tevékenysége során tevékeny részt vállalt a könyvtár kéziratgyűjteményének növelésében.

A konstantinápolyi francia nagykövetek XV. Lajos király uralkodása idején is nagyban elősegítették a kéziratok feltárására irányuló kutatásokat. Közülük a legjelentősebb Villeneuve márki⁴⁰ volt, aki 1729 és 1741 között vezette a konstantinápolyi francia követséget. Villeneuve követsége nemcsak diplomáciai szempontból volt jelentős, mivel fontos kulturális küldetést is teljesített, amelynek célja az volt, hogy a konstantinápolyi könyvtárakból a francia Királyi Könyvtár számára kéziratokat vásároljon, és felvegye a kapcsolatot a nem sokkal korábban alapított konstantinápolyi könyvnyomda vezetőjével, a magyar származású Ibrahim

³⁷ Archives Historiques de la Congrégation de la Mission (Lazaristes), série IV A 1 Mémoire des observations que l'on peut faire dans les voyages du Levant, remis par Colbert à M. Galland, 30–35.

³⁸ A Fonds de traductions szekcióba tartozó művek leírásához lásd *Catalogue des manuscrits turcs, tome II (Suppl. n° 573–1419)*, éd. E. Blochet, Paris, Bibliothèque nationale, 1933, 73–107.

³⁹ Jean Frédéric Phélypeaux Maurepas gróf (1701–1781) francia államférfi, a Maison du Roi államtitkára, haditengerészeti miniszter (1723–1749) és államminiszter (1774–1781). Életéről ld. FILION, Maurice, *Maurepas, ministre de Louis XV (1715–1749)*, Montréal, Leméa, 1967. Vö. VIGUERIE, Jean de, *Histoire et dictionnaire du temps des Lumières*, Paris, Robert Laffont, 2007, 1173–1174.

⁴⁰ Louis-Sauveur de Villeneuve márki (1675–1745) a konstantinápolyi francia követség egyik legmarkánsabb kora újkori diplomatája volt. A taláros nemességhez tartozó Villeneuve 1675-ben született Marseilles-ban, apja a város királyi polgári helytartója, majd később az aix-i parlament tanácsosa volt. Ő maga szintén örökölte a marseilles-i helytartói hivatalt, majd később egy párizsi utazása alkalmából találkozott Daguesseau kancellárral, aki javasolta a konstantinápolyi nagyköveti posztra. A Jean-Baptiste Louis Picon, d'Andrezel vicomte-ja, korábbi nagykövet váratlan halála után megüresedett állást végül 1729-ben foglalta el a márki, és tizenkét évig vezette a követséget. 1744-ben XV. Lajos felajánlotta neki a külügyi tárcát, amelyet ő visszautasított. Villeneuve márki Marseille-ban hunyt el, 1745. július 1-én.

Müteferrikával,⁴¹ aki egyébként 1717-től hivatalos minőségben is együttműködött a Rákóczi-emigrációval. Villeneuve hivatala idején bonyolították le az egyik legjelentősebb kéziratbeszerző expedíciót François Sevin és Michel Fourmont abbék vezetésével, akik a Királyi Könyvtárt vezető Jean-Paul Bignon abbéval együttműködve tártak fel és vásároltak meg értékes kéziratokat.⁴² Villeneuve márki hivatala idején számos képzett helyi dragomán mellett felhasználta több törökországi magyar emigráns aktív szolgálatát, mint például François de Tott apja, Tóth Andrásét vagy Jávorka Ádámét, Zay Zsigmondét és Máriássy Ádámét, akik tevékenyen hozzájárultak a francia diplomácia e területen elért sikereihez is.⁴³ Arról, hogy esetleg a francia diplomácia milyen információkkal rendelkezett a bécsi udvarnak a Konstantinápolyban őrzött *corvinák* megszerzésére tett 17. századi próbálkozásairól,⁴⁴ sajnos nem találtunk adatokat ebből a korból.

A szultáni palotából származó értékes kézirat felfedezése 1775-ben

A szultáni szerájban őrzött könyvek és kéziratok már régóta foglalkoztatták a keleti utazók, diplomaták és tudósok fantáziáját. A kora újkorban fellendülő filológiai kutatások nyomán többen is e helyen próbáltak több legendás ókori kézirat nyomára lelni. Tott báró konstantinápolyi reformjai idején, 1773 elején felröppent egy hír a francia követség köreiből, amely szerint Titus Livius históriájának eredeti szövegét a szerájban őrzik. A hír előzménye a *Gazette d'Utrecht* folyóirat ugyanazon év január 1-i számában közölt információ volt, amely XIV. Lajos király ókori kéziratok összegyűjtésére tett törekvéseit méltatta, és beszámolt Titus Livius munkájának a vatikáni könyvtárban nem sokkal korábban megtalált egyik tö-

⁴¹ Életéről és munkásságáról ld.: SIMONFFY, Aladár von, *Ibrahim Müteferrika: Bahnbrecher des Buchdrucks in der Türkei*, Bp., Vajna-Bokor, 1944; HOPP Lajos, *Ibrahim Müteferrika (1674/75?–1746) fondateur de l'imprimerie turque = Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 29(1975), 1, 107–113; REICHMUT, Stefan, *Islamic Reformist Discourse in the Tulip Period (1718–1730) Ibrahim Müteferrika and his Arguments for Printing = International Congress on Learning and Education in the Ottoman World (Istanbul, 12–15 April 1999)*, ed. Ali Caksu, Istanbul, 2001, 149–162; illetve újabban: BARBARICS-HERMANIK, Zsuzsa, *Ibrahim Müteferrika als transkultureller Vermittler im Osmanischen Reich = Frieden und Konfliktmanagement in interkulturellen Räumen*, Hrsg. Arno Strohmeier, Norbert Spannenberger, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2013, 283–308; SABEV, Orlin, *Portrait and Self-Portrait: Ibrahim Müteferrika's Mind Games = Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, 44(2014), 99–121; TÓTH, Ferenc, *Ibrahim Müteferrika, un diplomate ottoman = Revue d'histoire diplomatique*, (2012), 3, 283–295.

⁴² Ld. erről részletesebben: OMONT, Henri, *Missions archéologiques françaises en Orient aux XVIIe et XVIIIe siècles* (2 k.), Paris, Imprimerie Nationale, 1902.

⁴³ Ld. erről TÓTH Ferenc, *Francia szolgálatban álló magyar ügynökök az Oszmán Birodalomban a XVIII. század derekán (1735–1756) = Hadtörténelmi Közlemények*, 117(2004), 2, 665–679.

⁴⁴ Ld. erről újabban: MONOK István, *A Bibliotheca Corvina, Egy könyvtár sorsa, küldetése és végzete*, Bp., Sárospatak, 2022, 68–74.

redékéről.⁴⁵ Saint-Priest gróf, konstantinápolyi francia követ Aiguillon herceg külügyminiszternek írt 1773. február 17-i levelében – hivatkozva a *Gazette d'Utrecht* említett cikkére – a következőkről tájékoztatta a felettesét a szultáni könyvtárral kapcsolatban: „Nagyon régóta reménykedünk abban, hogy megtaláljuk a Titus Livius teljes kéziratát a Nagyúr könyvtárában. A *Gazette d'Utrecht* jan. 1-i, a hamburgi cikke beszámol a néhai király ez irányú törekvéseiről, amelyet több szerző is megemlített. Ebben az ügyben a legkülönlegesebb az, hogy egyáltalán nem biztos, hogy ez a könyvtár létezik. Titus Liviust pedig bizonyosan nem találjuk meg a szerájban, abban a könyvgyűjteményben, amely egyes pasák és különösen az egykori franciaországi nagykövet Szaid pasa⁴⁶ hagyatékából származik. Egy hagyomány szerint, Konstantinápoly elfoglalásakor, egy régi udvarban halmozták fel a bizánci császár összes könyvét, amelyhez azóta sem nyúlt senki. Ez alapján el lehet képzelni, ha ez a tényleg így volt, hogy ez a gyűjtemény azóta a férgek és a nedvesség martalékává vált. Még azt is hozzátesszük e hagyomány terjesztői, hogy ez a gyűjtemény a babona miatt maradt sértetlen, mivel a törökök azt gyanították, hogy a keresztények titkokat találhatnak benne ott birodalmuk elpusztítására.”⁴⁷

Nem sokkal a konstantinápolyi matematikai iskola megnyitása után és röviddel a báró hazautazása előtt, az 1775. november 14-i levelében beszámolt Vergennes gróf külügyminiszternek, a korábbi konstantinápolyi francia követnek – aki már régóta az egyik protektora és atyai jó barátja is volt – a törökországi reformjainak szükségességéről és egyben korlátairól is, amelyek a háború végének közeledtével egyre jobban kezdtek felerősödni. A levél utolsó bekezdésében számolt be a felfedezéséről, amelyet a téma fontosságára való tekintettel itt teljes egészében idézek: „A szerájából a matematikai iskola számára átadott könyvek között található Ptolemaiosz pergamenre írt kézirat geográfiája, ezt az ívrétű gazdagon díszített munkát V. Sándor pápának ajánlották. A hitvány állapota ellenére úgy gondoltam, hogy méltó lenne, ha a királyé lehetne, és ha Uraságod is úgy gondolja, kérem beszéljen róla Ófelségének. Bízom benne, hogy még találok néhány kéziratot a szerájban, de nem akarom kimutatni, hogy mennyire érdekelnek, viszont megragadom majd a lehetőségét, hogy elmehessek oda kutatni. A csomagot a Kereskedelmi Kamarának címezem és ráírom azt is, hogy mit tartalmaz, nehogy az egészségügyi óvintézkedések következtében megsérüljön.”⁴⁸

A kis szövegrész több fontos információt is tartalmaz, amelyek új megvilágításba helyezik a kézirat felfedezését. Egyrészt a Fényesség Porta a Tott báró

⁴⁵ *Gazette d'Utrecht*, 1773 január 1. Supplément. <https://books.google.fr/books?id=LTJnAAA-AcAAJ&printsec=frontcover&hl=fr#v=onepage&q&f=false>

⁴⁶ Yirmisekizade Mehmed Szaid pasa (?–1761), oszmán diplomata és nagyvezír.

⁴⁷ Saint-Priest gróf Aiguillon hercegnek (Konstantinápoly, 1773. február 17.) CADN, Constantinople série A, fonds Saint-Priest 48 Dépêches du comte de Saint-Priest au duc d'Aiguillon (1773), 179–180.

⁴⁸ „Tott báró Vergennes grófnak (h. n., 1775. november 14.) AD, série CP Turquie 158 (P/525) Correspondance du chevalier de Saint-Priest (1772–1775) – Supplément. fol. 389.

által alapított matematikai iskola számára több kötetet is átadott a szultáni szeráj könyvgyűjteményéből. Ezek pontos számát nem ismerjük, de valószínűleg elsősorban földrajzi témájú régi könyvekről, kéziratokról lehetett szó. Ezek pontos címét, bibliográfiai adatait nem ismerjük, de a levélrészlet alapján feltételezni lehet, hogy a legértékesebb darab ezek közül ez a kézirat volt. Ennek leírására nem pazarolt túl sok időt, de a rövid jellemzés alapján egyértelműen a napjainkban a Bibliothèque Nationale de France Kézirattárában fent említett kéziratról lehet szó. A levél alapján a szultáni szerájból valószínűleg több más természettudományos munkát is a báró rendelkezésére bocsátottak. Ezek további sorsáról nem sokat tudunk, de elképzelhető, hogy ezek közül is többet szintén eljuttatott Franciaországba a báró. A francia forradalom idején Douai-ban lefoglalt, elkobzott és ki-árusított könyvtárában fellelhető volt még Sztrabón egy 1571-ben Bázélban nyomtatott *Geographiája*, amely formátuma és témája alapján elképzelhető, hogy szintén a szultáni palotából származó földrajzi könyvek közül került a báró tulajdonába.⁴⁹

Szintén fontos adatnak számít, hogy a báró a felfedezésen felbuzdulva újabb kéziratok utáni kutatásokat tervezett folytatni a szerájban, amelyeket a lehetőség szerint diszkrétan próbált meg előkészíteni, nehogy a törökök gyanút fogjanak. A kéziratot a francia diplomáciai futárpostával szándékozott eljuttatni francia földre, első lépésben a marseille-i Kereskedelmi Kamarának címezve. Elővigyázatosságból a csomag külső borításán még feltüntette azt is, hogy értékes kéziratról van szó, amelyet nem szeretett volna a szokásos egészségügyi és járványügyi eljárásoknak kitenni. Itt elsősorban a korban szokásos ecetbe mártás vagy a füstölés káros hatásaitól igyekezett megóvni az értékes illuminált kéziratot. Mivel az ókori ptolemaioszi mű reneszánsz kori latin fordításának a 18. század végén az oktatásban már legfeljebb csak tudománytörténeti jelentősége lehetett, a báró a mű muzeális és bibliofil értékei alapján dönthetett arról, hogy a Királyi Könyvtárnak adományozza. Arról nem számolt be a báró a levélben, hogy a gazdagon díszített kéziratot megvásárolta, elkérte, vagy csak egyszerűen eltulajdonította. Mindenesetre a diplomáciai futárposta használatára való utalás azt jelzi, hogy ekkor már királyi tulajdonnak számított a jeles darab. A kézirat további sorsáról csak a tíz évvel későbbi levelezésekben olvashatunk ismét.

Egy elmaradt tudománytörténeti szenzáció, avagy a kulturális diplomácia cenzúrája

A szultáni szerájból francia földre menekített kéziratról az 1784-es külügyi levelezésekben esik ismét szó. Erre az időszakra Tott báró aktív pályája már véget ért. Miután végrehajtotta élete utolsó nagy külügyi megbízatását, amikor 1777–78-ban a földközi-tengeri francia diplomáciai és kereskedelmi kirendeltségek főellenöre-

⁴⁹ TÓTH Ferenc, *Ex libris baron de Tott, Portyázás egy XVIII. századi magyar származású francia huszártiszt könyvtárában = Hadtörténelmi Közlemények*, 119(2006), 2, 393.

ként bejárta az egész Mediterráneumot, és titkos küldetesként felmérte Egyiptom katonai megszállásának lehetőségeit, a tapasztalt diplomata pályája 1779-ben véget ért.⁵⁰ Ezt követően az észak-franciaországi Douai város parancsnokaként tevékenykedett, és mellesleg megírta a keleti utazásainak történetén alapuló visszaemlékezéseit.⁵¹ A kötet kéziratát eljuttatta a francia uralkodóhoz és a versailles-i kormányzathoz, elsősorban a külügyminiszterhez, Vergennes grófhoz is. A kéziratból készített kötet nem sokkal a Krím (első) orosz annektálása (1783) után látott napvilágot. Nagy valószínűséggel az újabb orosz–török konfliktushoz vezető események felgyorsították az aktuális eseményekhez szorosan kapcsolódó mű megjelentetésének folyamatát. A mű kinyomtatását engedélyező cenzori jelentés elkészítését Pierre Michel Hennin,⁵² a külügyminisztérium első tanácsosa, művelt és tapasztalt diplomata vállalta magára. Erről tanúskodik egyebek mellett Neville tanácsos Hennin-nek címzett, 1784. január 3-i levele, amelyben erősen sürgette a lektort, hogy mihamarabb küldje vissza neki a javított kéziratot.⁵³

Hennin jól ismerte Tott báró tevékenységét és nagy valószínűséggel a régi kéziratok felfedezésében való jártasságát is. Erről tanúskodik a báróhoz intézett 1778. június 11-i levele is, amelyben kérte a bárót, hogy segítsen Jean-Baptiste-Gaspard d’Ansse de Villoison⁵⁴ klasszika-filológusnak, aki éppen egy görög kéziratok feltárását célzó tanulmányútra készült.⁵⁵ A cenzori jelentés elkészítéséhez

⁵⁰ Ld. erről részletesebben: TÓTH Ferenc, *Egy magyar származású francia diplomata Egyiptom elfoglalására irányuló terve az 1770-es évek végén* = *AETAS*, 28(2013), 1, 31–60.

⁵¹ TOTT, François de, *Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et les Tartares*, Amsterdam, 1784. https://doi.org/10.24157/ARC_13191

⁵² Pierre Michel Hennin (1728–1807), francia diplomata és tudós.

⁵³ „J’ai eu l’honneur de vous envoyer le 16 Xbre dernier un manuscrit en deux volumes in f° 4 d’un ouvrage intitulé Mémoires sur la Turquie par M. le Baron de Tott, qui désire beaucoup être bientôt en état de la publier. M. le Maréchal de Castries m’a demandé d’accélérer le plus qu’il sera possible les formalités nécessaires pour la permission d’imprimer cet ouvrage. Je ne le puis qu’autant que vous aurez bien voulu me faire passer le jugement que vous en aurez posté, et je vous prie d’avoir la bonté de me le faire connoître le plus tôt que faire se pourra en me renvoyant le manuscrit.” AD, série CP Turquie 170 Correspondance du chevalier de Saint-Priest (1784) fol. 7. Neville Hennin-nek (Párizs, 1784. január 3.).

⁵⁴ Jean-Baptiste-Gaspard d’Ansse de Villoison (1728–1807), híres francia klasszika-filológus.

⁵⁵ „J’ai peine à croire que vous rappelliez que j’ai eu l’honneur de vous voir deux ou trois fois à Paris il y a déjà bien des années, mais j’ai crû que vous me permettiez de vous recommander M. de Villoison dont je joins ici une lettre nouvelle, peut être ne vous est-il pas inconnu, il passe pour l’homme le plus sçavant de France dans la connaissance de la langue grecque ancienne, il a aussi étudié la moderne. On l’envoie faire un voyage pour la decouverte des anciens manuscrits (grecs), il a besoin de quelques renseignements sur les quels il prend la liberté de vous consulter. J’espere Monsieur, que vous voudrez, bien rendre à M. de Villoison les services qui dependront de vous tant pour le present que pour l’avenir, il en sera surement tres reconnoissant et en l’obligeant vous contribuerez à l’avancement des lettres, auxquelles son voyage doit naturellement être tres avantageux.” Hennin Tottnak (Versailles, 1778. június 11.) A levél a Francia Akadémia könyvtárának kéziratárában található, pontos jelzete: Bibliothèque de l’Institut de France (Párizs), MS 1279 Fonds Hennin, Correspondance de M. Hennin avec le baron de Tott.

Hennin Vergennes gróftól egy rövid listát is kapott, amelyben a külügyminiszter egyebek mellett korábbi, Ptolemaiosz kéziratával kapcsolatos gondolatait megosztotta. Ezt a tanulmányunk szempontjából fontos néhány soros feljegyzést itt szeretnénk eredeti terjedelmében idézni: „A kézirat munkában kétszer is szerepel Ptolemaiosz földrajza, amely ma a Királyi Könyvtárban található. Ezt a történetet törölni kell. Nincs abban semmi dicséretes, ha egy könyvet eltávolítanak egy olyan gyűjteményből, amelynek tulajdonosa nem ismeri annak az értékét, és ez az itt ismertetett eset még megakadályozhatja azt is, hogy bármely keresztény valaha is megismerhesse azokat a kéziratokat, amelyek a szerájban lehetnek.”⁵⁶

A neves francia külügyminiszter megjegyzése több szempontból is figyelemre méltó. Egyrészt az Oszmán Birodalommal való konfliktusokat konzekvensen kerülő Vergennes gróf nem szerette volna, ha kiderül, hogy a Tott báró által alapított matematikai iskola számára átadott kézirat munkája végül az ő tudomásával a párizsi Királyi Könyvtárba került. Másrészt pedig a szultáni szerájban rejlő további értékes kéziratok feltárásának lehetőségét sem kívánta kizárni vagy átengedni a rivális európai hatalmak tudósainak és könyvtárainak, valamint általában a keresztény könyvgyűjtőknek. Így a szerencsés véletlennek köszönhetően felfedezett *corvináról* a báró memoárjaiban szereplő információk a francia külügyek élén álló miniszter személyes cenzúrájának köszönhetően kerültek törlésre!

Végezetül lássuk, hogy mit is tartalmazott a Vergennes gróf által kihúzatott szövegrész. Tott báró memoárjainak egyetlen kéziratát sikerült eddig azonosítani, amelyet a Bibliothèque du Collège de l'Enseignement Supérieur de l'Armée de Terre (CÉSAT, korábbi nevén École Supérieure de Guerre) könyvtár kéziratárában őriznek. A kézirat különleges jellegét annak köszönheti, hogy a szerencsétlen sorsú XVI. Lajos király személyes tulajdonát képezte.⁵⁷ Szerencsére a forrásszöveg tanulmányozása során sikerült megtalálni a Vergennes gróf által törlésre ítélt szövegrészt, amelyet itt szeretnénk teljes terjedelmében idézni: „Mivel eredetileg a haditengerészet számára hozták létre, az iskola az Arzenálban kapott helyet, és már az előadótermet is előkészítették, amikor úgy gondoltam, hogy eljött az ideje, hogy a kasznében⁵⁸ őrzött kéziratok között kutakodjak. Úgy tettem, mintha a legszükségesebb matematikai könyvek hiányoznának és Franciaországból kellene azokat megrendelnem. Abban biztos voltam, hogy az ezzel járó késlekedéssel felkeltem a Nagyúr türelmetlenségét, akinek végszükségben javasoltam, hogy

⁵⁶ „Il est aussi question deux fois dans l'ouvrage du M. S. de la géographie de Ptolémée qui est aujourd'hui dans la Bibliothèque du Roy. Cette anecdote doit être supprimée. Il n'y a rien de louable à soustraire un livre à une collection dont la possesseur ne connoit pas le mérite et ce fait connu pourroit empêcher qu'à jamais aucun chrétien n'eut communication des Manuscrits qui peuvent être dans le Serail.” AD, série CP Turquie 170 Correspondance du chevalier de Saint-Priest (1784) fol. 18 Nottes sur les mémoires de M. le Baron de Tott (joint à la lettre de M. de Vergennes à M. de Neville du 10 janvier 1784).

⁵⁷ Bibliothèque du CÉSAT, série MSS 5455 *Mémoires du baron de Tott*. Vö. *Catalogue générale des manuscrits des bibliothèques publiques de France, Bibliothèques de la guerre*, Paris, 1911.

⁵⁸ A szultán személyes kincstára. Tott báró jegyzete.

megnézem a kincstárában, nincsenek-e olyan régi elvont tudományokkal kapcsolatos kéziratok, amelyeket fel tudnánk használni. Miután az ehhez szükséges parancsokat kiadták, elhozattam a kincstárból mintegy húsz, a sarokban porosodó kötetet. Ez volt a teljes irodalmi gyűjtemény. Az első kötetek tanulmányozása alapján nem lettem túl lelkes a felfedezésemről, mivel először csak néhány, a havasalföldi fejedelemségre vonatkozó kéziratot regisztráltam, egy Hollandiában nyomtatott silány metszeteket tartalmazó színezett atlaszt, egy régi talmudot és néhány görög nyelvű ikonoklasztáziával kapcsolatos művet találtam bennük. Végezetül azonban felnyitottam egy Ptolemaiosz földrajzát tartalmazó nagy pergamenfóliás kötetet, amelyet V. Sándor pápának ajánlottak. A mű címlapja, a díszítése és a remekül megfestett térképei alapján igen értékesnek gondoltam és nem is haboztam kiemelni a többi közül. A biztonság kedvéért írtam Vergennes gróf úrnak, kérve, hogy a nevemben adja át ezt az értékes ajándékot a királynak, hogy e becses művészeti emlék a királyi könyvtárba kerüljön, és ebbe a hatalmas gyűjteménybe kerülve az emberi tudás örök dicsőségét hirdesse. Mivel elsősorban az akkor legsürgősebb feladatok ellátására alkalmas embereket kellett képeznünk az új iskolában, így több fehérszakállú hajóskapitány is csatlakozott az egyébként is felnőttkorú iskolásokhoz, s ennek következtében nem kellett tartanom a diákcsinnyektől.”⁵⁹

Pierre Michel Hennin és Vergennes gróf még 1784 márciusában is levelezett egymással Tott báró munkájáról. Hennin 1784. március 6-i levelében még javaslatokat tett Tott báró memoárjainak korrektúrájára és címére vonatkozólag is.⁶⁰

⁵⁹ „Elle fut établie à l’Arsenal, et la Salle étant préparée, je voulus profiter de cette occasion pour fouiller dans les Manuscrits que je supposais conservés dans le Kasné. Je feignis à cet effet que les livres de Mathématiques les plus nécessaires me manquaient, et qu’il fallait écrire en France pour les faire venir. J’étais bien sûr que ce retard contrarierait l’impatience du Grand Seigneur, auquel je proposai l’expédient de voir si dans son trésor il n’existait pas d’anciens manuscrits sur les sciences abstraites dont je pouvais tirer parti, et les ordres à cet égard ayant été expédiés, je fis transporter chez moi une vingtaine de volumes que j’y trouvai abandonnés dans un coin à la poussière. C’était tout ce qu’il y avait de Littérature. Les premiers livres que j’examinai, ne me donnerent pas une grande opinion de ma découverte, et je m’aperçus d’abord que des Régistres concernant la Principauté de Valachie ; un mauvais Atlas gravé et enluminé en Hollande ; un vieux Talmud, et quelques volumes grecs sur la querelle des Iconoclastes ; mais enfin j’ouvris un grand infolio en velin qui contenait la Géographie de Ptolémé, dédié au Pape Alexandre V. Le frontispice, les ornemens, et les cartes superbement peintes, ajoutaient au prix de cet ouvrage, que je n’hésitai pas à soustraire ; et pour m’en assurer, je l’adressai sur le champ à Mr. le Comte de Vergennes, en le priant d’en faire présent de ma part au Roi, afin que ce monument précieux pour les arts fut consigné dans la Bibliothèque, et réuni à cette immense collection, faite pour éterniser la durée des connaissances humaines. La nouvelle Ecole ne pouvait admettre que des hommes en état de servir l’intérêt du moment qui l’établissait, et plusieurs capitaines de vaisseaux à barbe blanche, en se joignant aux autres ecoliers déjà d’un âge mur, me dispensaient de défendre les espiégleries.” Bibliothèque du CÉSAT, série MSS 55 *Mémoires du baron de Tott...* im. II. k., 200–202.

⁶⁰ AD, série CP Turquie 170 Correspondance du chevalier de Saint-Priest (1784) fol. 90.

Vergennes gróf március 11-én Pierre-Charles Laurent de Villedeuil⁶¹-nek írt levélben jóvá is hagyta a korrektúrát, valamint az első tanácsos által javasolt címmel is egyetértett.⁶² Azt már a Francia Akadémiai Könyvtár kéziratárának gyűjteményében őrzött Hennin-gyűjteményben található, Tott báróval folytatott levelezésből tudjuk, hogy az első tanácsos 1784 őszén kapta meg a bárótól a munka első kiadásának példányait. Az udvarias levélváltásból kiderül, hogy Hennin mennyire büszke volt, hogy ő cenzúrázhatta a művet, és biztosította a szerzőt arról, hogy átadja Vergennes grófnak is a neki járó tiszteletpéldányokat.⁶³ Arról, hogy a külügyminiszter a kéziratot is olvasta volna, mélyen hallgatott a levélíró... Így az értékes kézirat felfedezésének a híre egy jó időre a jótékony feledés homályába merült, és csak a 19. századi könyvtárosok kutatásainak köszönhetően és a *Corvina*-kutatás fellendülésével sikerült később azonosítani Klaudiosz Ptolemaiosz híres művének Mátyás király könyvtárába készített díszes latin fordítását.

Összefoglalásképpen megállapítható, hogy az újonnan feltárt források alapján sikerült megerősíteni, hogy a Mátyás király híres könyvtárából származó Ptolemaiosz *Geographia* című művének 8. kötetének latin fordítása ténylegesen François de Tott magyar származású francia diplomata közvetítésével került az egykori francia Királyi Könyvtár – ma a Bibliothèque Nationale de France Kézirattára – állományába. A közvetítő személye több szempontból is izgalmas kérdéseket vet fel. A hungarika kutatások szempontjából érdekes lenne még arra valamilyen adatot találni, hogy Tott báró tisztában volt-e azzal, hogy egy magyar vonatkozású értékes kéziratot talált? A válasz valószínűleg igen lehet, hiszen a báró a franciaországi magyar emigrációhoz tartozó és a törökországi magyar emigránsokkal szoros kapcsolatokat ápoló, a magyar történelem és kultúra alapfogalmait jól ismerő személy volt, s aki számára a magyar királyi címerek alapján nem lehetett nehéz felismerni, hogy honnan származott a kézirat. Mátyás király híres könyvtárának a mohácsi csata utáni szétszóródásáról és pusztulásáról egyébként egy néhány évvel korábban megjelent bécsi latin nyelvű munka is tájékoztatott.⁶⁴ Másik kérdés, hogy miért nem próbálta meg e művet saját kézbe venni és Magyarországra juttatni? E kérdés annál is indokoltabb, mivel Mikes Kelemen híres művének kéziratát szintén nagy valószínűséggel ő mentette meg, és hozta el később ősei hazájába. A Ptolemaiosz-kézirat esetében valószínűleg egyéb szempontokat

⁶¹ Pierre-Charles Laurent de Villedeuil (1742–1828), rouen-i intendáns és későbbi pénzügyminiszter.

⁶² AD, série CP Turquie 170 Correspondance du chevalier de Saint-Priest (1784) fol. 98.

⁶³ Bibliothèque de l'Institut de France (Párizs), MS 1279 Fonds Hennin, Correspondance de M. Hennin avec le baron de Tott. Tott Hennin-nek (Párizs, 1784. novembre 3.) és Hennin Tottnak (Versailles, 1784. november 5.).

⁶⁴ SCHIER, Xystus, *Dissertatio de Regiae Budensis bibliothecae Mathiae Corvini ortum lapsum interitu et reliquiis*, Bécs, G. L. Schulz, 1766. Ld. újabb tudományos kiadását: SCHIER, Xystus, *Dissertatio de Regiae Budensis bibliothecae Mathiae Corvini ortum lapsum interitu et reliquiis, Értekezés Corvin Mátyás budai királyi könyvtárának létrejöttéről, hanyatlásáról, pusztulásáról és maradványairól. Discussion of the establishment, decline, ruin, and the remains of Matthias Corvinus' royal library in Buda*, szerk. Monok István, s. a. r. Ekler Péter Bp., OSZK, 2019.

is mérlegelve jobbnak láthatta, hogy inkább a francia Királyi Könyvtárba küldi e művet. E lehetséges szempontok között fontos megjegyezni, hogy ebben a korban nem létezett önálló hazai hungarikum-gyűjtemény, legfeljebb a főnemesi könyvtárak részeként jöttek létre értékes magyar vonatkozású könyveket és kéziratokat tartalmazó kollektívák. Másik fontos szempont lehetett, hogy e mű felajánlása esetén a Királyi Könyvtár valószínűleg újabb forrásokat rendelhetett további kéziratok feltárása céljából, és ettől a báró újabb értékes művek, esetleg újabb *corvina*k felfedezését is remélhette. Magyar szempontból különösen izgalmas ez a korszak, mivel rámutat arra is, hogy a konstantinápolyi francia követséggel szoros kapcsolatban álló rodostói magyar emigránsok, francia szolgálatban álló magyar származású diplomaták, katonák, ágensek és utazók milyen fontos értékmentő és kultúraközvetítő szerepet játszottak.

Tóth, Ferenc

Du Sérail du Sultan jusqu'à la Bibliothèque du Roi L'histoire curieuse du sauvetage d'un *corvina* au XVIIIe siècle

Le département des manuscrits de la Bibliothèque nationale de France est l'une des plus importantes collections centrales françaises. Parmi les manuscrits y conservées qui ont une importance hongroise, il y a une traduction latine de la Cosmographie de Ptolémée qui appartenait naguère à la Bibliothèque de Mathias Corvin. Ce manuscrit précieux fut probablement transféré à Constantinople après la bataille de Mohács (1526) et au XVIIIe siècle il fut intégré dans les collections de la Bibliothèque du Roi (actuelle Bibliothèque nationale de France). Les circonstances de l'acquisition de ce manuscrit restaient jusqu'ici obscures. Les nouvelles recherches ont démontré qu'un diplomate et militaire français d'origine hongroise l'avait découvert au Sérail dans les années 1770 et l'avait offert au ministre des affaires étrangères, le comte de Vergennes. En comparant les sources archivistiques aux sources littéraires, l'étude souligne le rôle d'intermédiaire culturel joué par les diplomates français à la fin de l'Ancien Régime.

Keywords: 18th century, Bibliotheca Corviniana, Bibliothèque nationale de France, Claudius Ptolemy, Cosmographia, François de Tott, Charles Gravier de Vergennes, Enlightenment, Ottoman Empire, French Diplomacy.